

Gershon Shafir. **A half century of occupation: Israel, Palestine, and the world's most intractable conflict.**
University of California Press. 2017. 283 pages

הוניה ע'אנ

כיקורו ספרים

מבין הספרים והמחקרים שפורסמו במהלך 2017, ספרו של גרשון שפיר *A half century of occupation* הוא אחד הספרים המקיפים והחשובים ביותר. הוא סוקר ומנתח חצי מאה של כיבוש ומבאר את השלכותיו ארוכות הטווח על עיצוב פניהן של ישראל ושל החברה הישראלית, ועל הטרנספורמציה שחולל בפרויקט הלאומי הציוני. שפיר בונה את הספר סביב שלוש שאלות שלכל אחת מהן מוקדש פרק משלושת פרקי הספר: מהו הכיבוש, מדוע הוא נמשך תקופה כה ארוכה, וכיצד שינה הכיבוש את הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

בפרק הראשון, "מהו כיבוש?", שפיר מנסה לתאר את הכיבוש לאור התפתחותו המורכבת בצל הניגוד בין היחס לכיבוש מצד הפלסטינים, שעבורם הכיבוש הוא חווית חיים יומיומית של נישול, קולוניזציה והכפפה, ובין היחס המורכב אליו מצד ישראל. זו מפרידה בין התייחסותה לקרקע, שהיא שטח להתפשטות והתנחלות, ובין התייחסותה לתושבים הפלסטינים כאל נתינים זרים, ובין התייחסותה למתנחלים. יחס דיפרנציאלי זה מאפשר לישראל להשתמש בפרקטיקות שמותאמות לצורכי המדינה וזרועותיה, ובעיקר לביסוסו של פרויקט ההתנחלות בלב השטח הכבוש והשארת הפלסטינים מחוץ לדמוס האזרחי.

בפרק השני, "מדוע הכיבוש נמשך תקופה כה ארוכה?", שפיר מפרק ומנתח את מערך הגורמים שאפשרו את המשך הכיבוש, שהיה אמור להיות זמני, לתקופה שסופה אינו נראה לעין. שפיר מזכיר את הקונפליקטים הפנים-ישראליים והפנים-פלסטיניים שהשפיעו על כך. בין היתר, הוא מתעכב על התפקיד החשוב של הקהילות הדתיות-לאומיות בקרב היהודים והפלסטינים בשיבוש הסכמי אוסלו והכשלתם אחר רצח יצחק רבין, במדיניות הסיכול הממוקד של ישראל, בהתפרצות האינתיפאדה השנייה ובהתפשטות האלימות הקשה בין הצדדים, שתרמו להכשלת הפתרון הדיפלומטי שהושג באוסלו. גם התניית התרומות הבינלאומיות בשמירת זכויות אדם ואזרח תרמה לדה-פוליטיזציה של ההתנגדות הפלסטינית, מכיוון שהיא יצרה מצג שווא שצייר את ישראל כאילו היא מקפידה על שמירת זכויות אזרח בשעה שהרשויות הפלסטיניות מפירות אותן.

בפרק השלישי של הספר שפיר דן בפתרונות השונים המוצעים כיום לסיום הסכסוך ובוחן את פתרון המדינה האחת ופתרון המדינה הדו-לאומית. הוא סוקר את שיחות קמפ דייוויד, שיחות טאבה, ולבסוף את השיחות בין אבו מאזן לאולמרט, שנקטעו עם התפטרותו של אולמרט ב-2008. שפיר מציין שהושגו נוסחאות גישור והסכמות עקרוניות באשר לשאלות השיבה, ירושלים וההתנחלויות. בהקשר הזה הוא מפרט את האפשרויות להתמודדות עם שאלת ההתנחלויות, ובהן עקרון החלפת השטחים – העברת גושי התנחלויות לריבונות ישראלית והעברת שטחים ישראליים למדינה הפלסטינית. שפיר טוען כי פתרון שתי המדינות עדיין

רלוונטי, בניגוד לטענה הרווחת, ושהמכשול העומד בפני השגת פתרון ופינוי התנחלויות אינו הגאוגרפיה אלא הפוליטיקה (עמ' 195).

אחרי דיונו ברלוונטיות ובסבירות של פתרון שתי המדינות מציג את פתרון המדינה האחת, שכיום הוא האטרנטיבה העיקרית בשיח האינטלקטואלי. הוא מברר את מידת הסבירות שלה באמצעות דיון בשתי גרסאותיה הנפוצות: פתרון המדינה הדו-לאומית ופתרון המדינה האזרחית של *one man, one vote*, שנוסח בהשראת המודל של דרום-אפריקה אחרי האפרטהייד.

שפיר סוקר את ההיסטוריה של רעיון המדינה הדו-לאומית, שנוסח תחילה על ידי תנועת "ברית שלום" בשנות העשרים של המאה הקודמת וזכה לעדנה לאחרונה בשיח האינטלקטואלי הפלסטיני, שם הוא נתפס כפתרון צודק שמאפשר לקיים שוויון זכויות תוך שמירה על זכויות קולקטיביות לאומיות לשני העמים. לדברי שפיר, סיכויי ההצלחה של גישה כזאת היו אפסיים מלכתחילה, מכיוון שהיא דורשת אמון בין שתי הקבוצות – הפלסטינית והיהודית – וזה לא היה קיים מעולם. על כך שפיר מעיר שרעיון הדו-לאומיות חלש: הוא הוצע תחילה על ידי היהודים וכעת מציעים אותו פלסטינים, והוא כנראה משמש אסטרטגיה פוליטית לזמנים קשים לצד החלש, אבל לא לשני הצדדים. במצב הקיים חסרים התנאים שיאפשרו קיום שוויוני והתפתחות כלכלית באמצעות כינון ספרות שבהן לשתי הקבוצות יהיו שאיפות ואינטרסים חופפים.

באשר לרעיון פתרון המדינה האזרחית של *one man, one vote*, שפיר מסתמך על חוקרים בתחום וטוען כי המעבר מסכסוך למדינה אזרחית אינו ישיר אלא מתרחש באמצעות וריאציות של פדרציה. הוא מתעכב על המחקרים של ברנדן אולירי (O'Leary), אשר חקר את צפון אירלנד וכורדיסטאן העיראקית והגיע למסקנה שפדרציה יכולה להצליח במדינות שיש בהן קיבוץ אתני בטריטוריה ברורה – דבר שאינו קיים בהקשר של הפלסטינים, שמקובצים באזורי A ו-B וחלקית בגליל. שפיר מסיק מכך כי לא תיתכן חלוקה לשתי מדינות בלי החלפת שטחים. לדבריו, גם בערכים משותפים שיוכלו לשמש בסיס לשותפות במדינה אחת אין לתלות תקווה, אף שהיו כאלה בעבר; וכך גם במעמד האזרחות והאזרח במזרח התיכון.

לפי שפיר, השיח הפלסטיני של המדינה האחת, כפי שמשתקף בעיקר בכתיבה של מייצגה הבולט עלי אבו נעמה ובטקטיקה של תנועת BDS, אינו מצליח לתת תשובה מספקת לגבי אופן קיומה של מדינה כזאת. רעיון המדינה האחת בגרסתו של אבו נעמה אינו מתמודד עם המורשת האפלה של הכיבוש והקולוניאליזם ועם נישולם של הפלסטינים, ונחוץ "צדק מעברי" שיתמודד עם מורשת זו ויכין את הקרקע לצדק ולשוויון. אבל, לדיו של שפיר, עם אימוצו של צדק מעברי יקרוס רעיון המדינה האחת של אבו נעמה אל הקפאת הקיים וקבלתו (כמו ההתנחלויות), נטרול האתניות והלאומיות ופתיחה מחודשת לשאלות הלאומיות.

שפיר מציג את תנועת BDS כתנועת התנגדות שמטרתה הלא מוצהרת היא הגשמתו של רעיון המדינה האחת. הוא טוען כי מה שחסר לתנועת הוא שיח אוניברסלי שיכוון ליהודים, בדומה לשיח הפייסני, המכיל והאסטרטגי שפתחה מפלגת ANC בדרום אפריקה, אשר התבסס על החזון של דרום אפריקה שוויונית לכל אזרחיה, ללא הבדל צבע גזע ומין, ועל התחייבות לעתיד משותף לשחורים ולבנים. ללא חזון כזה שמבוסס על ערכים אוניברסליים, תנועת החרם תהיה מוגבלת ביכולתה לשחזר את ההצלחה של דרום אפריקה. הוא חותם את ספרו בקריאה לעצב מחדש את תנועת החרם ולאפשר קיום קואליציות משותפות ישראליות-פלסטיניות

ביקורת ספרים

שיפעלו יחדיו להחליש את תהליך הקולוניזציה, לסיים את הכיבוש ולקדם את מעמד הפלסטינים בישראל ואת מעמד הפליטים.

ספרו של שפיר הוא ספר פנורמי מקיף על תולדות הכיבוש, והוא מספק תמונה כוללת על התפתחותו הדינמית של הכיבוש ועל התמשכותו יותר מחצי מאה. הספר פונה לקהל הרחב, נהיר וקריא, ומציע התבוננות אינטלקטואלית. אולם הוא אינו מנצל את שפע הנתונים כדי לצייר מודל תאורטי מורכב שיוכל לקדם את המחקר הסוציולוגי של הכיבוש, ויוצר הפרדה בין חקר הכיבוש וחקר ישראל כאילו מדובר בשני משטרים נפרדים, אף שהדינמיקה ביניהם עיצבה את משטר השליטה הישראלי כמשטר אחד שמתארגן דיפרנציאלית מול שתי אוכלוסיות: יהודית ופלסטינית. זהו משטר היברידי שיש בו אלמנטים של כיבוש צבאי, קולוניאליזם התיישבותי ואפרטהייד, והוא פועל לפי העיקרון המארגן של הלאומיות היהודית האקסקלוסיבית, שלאור שינויים בחברה היהודית מתפתחת ללאומיות משיחית. במסגרת הזאת, היחס לח'אן אל-אחמר ולאום אל-חיראן זהה.

פרויקט ההתנחלות מומשג על פי לקסיקון דתי משיחי, והסיבה לכך אינה רק כיבושו של שטח שנחשב לליבה של ארץ ישראל מבחינה "דתית היסטורית" אלא גם שינויים הדמוגרפיים והחברתיים בישראל – עלייה בשיעור הדתיים הלאומיים והחרדים לעומת נסיגה של החילוניות וירידה בשיעור היהודים החילוניים (פחות מ-40% היום). שינויים אלו השפיעו על טיבו של הפרויקט ההתנחלותי בשטחים, על היחס כלפיו בישראל ועל תהליך ה"ציוניזציה" של החרדים והכללתם בפרויקט הלאומי הציוני. החרדים, שהיסטוריה היו סקטור לא ציוני, מהווים כיום כמעט שליש מהמתנחלים; כלומר, ברירת המחדל שלהם הפכה ימנית, ושאלת הכיבוש אינה שאלה תאורטית עבורם אלא סוגיה שקשורה לחיי היומיום שלהם.

ההשפעה האסטרטגית של ההדחה בחברה הישראלית רוויית סכנה, מכיוון שהיא הופכת את הסכסוך ממאבק לאומי למאבק דתי, ומצמצמת את השיח הישראלי ביחס לפלסטיני לכדי ממדיו הלאומיים האקסקלוסיביים והשבטיים. על התהליך הזה מלמדת הנסיגה משיח של "מדינה יהודית דמוקרטית", שמנסה (ולו למראית עין) ליצור איזון בין ערכים פרטיקולריים לערכים אוניברסליים, לשיח "לאומי יהודי" כפי שנוסח בחקיקת חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי. חוק זה מעגן את האקסקלוסיביות הלאומית היהודית האתנית אל מול הפלסטיני, האזרח והנתין גם יחד. מצד אחד הוא חוסם בפני הפלסטינים בישראל את האפשרות לשינוי אופייה של המדינה למדינת כל אזרחיה, ומצד שני הוא מתייחס אל "ארץ ישראל" כאל סֶפֶר. המשטר הישראלי חותר להכפפת הפלסטינים משני עברי הקו הירוק לאינטרסים של מדינת הלאום היהודית.

אם כן, הכיבוש המתמשך בשטחים אינו מצב פסיבי שמתקיים בשטח מרוחק שמנוהל בירוקרטיה על ידי פקידים, מפקדים ופוליטיקאים, כמו הכיבוש האמריקני בעיראק או באפגניסטאן. הוא סוכן פעיל בעצמו שמשפיע על מבנה הבירוקרטיה, על השיח שמנסה להצדיקו ועל הפוליטיקה האלקטורלית בישראל. אחת ההנחות האידאולוגיות הבעייתיות שקשורה במצב הזה, שמסתננת אל הדיון כמובנת מאליה, היא ההנחה שההתנחלויות הן עובדה מוגמרת בשטח, ועל כן כל פתרון לסיום הכיבוש – אפילו פתרון המדינה האחת – אמור להתנסח על סמך קבלת העובדה הזאת. גם שפיר מאמץ את ההנחה הזאת ואינו מברר אותה, אף שהוא נוקט אסטרטגיית ניתוח מעמיקה לאורך הספר. השאלה היא מדוע גושי ההתנחלויות הם עובדה. האם הקביעה הזאת אינה קביעה פוליטית ותו לא? האם עובדה אינה הופכת לכזאת

אלא כאשר מפנימים את יחסי הכוח הקיימים בנקודת זמן נתונה? הרי זהו האופן שבו פועל המנגנון של הלבנת פרויקט ההתנחלות וכך הוא מצליח לחדור אל הלא מודע. יתרה מזו, יש לשאול אם הפלסטינים יוכלו להשלים עם מצב שבו שאלת העובדה בשטח מנוסחת רק על פי חילוקי הדעות הפנימיים בין פלגים בישראל. האם קבלת ההנחה שהתנחלויות הן עובדה קיימת אינה מכשירה את המשך הבנייה בגושי ההתנחלות, או את רעיון חילוף האוכלוסין של אביגדור ליברמן? אם הבנייה הייתה ניסיון פוליטי לקבוע עובדות בשטח, כי אז קבלתה היא פוליטית כפי שפירוקה הוא סוגיה פוליטית. מבחינה אקדמית אין שום סיבה להפוך את הפוליטיקה לאידאולוגיה ולנסח פתרונות על בסיס כזה.

לסיכום, ספרו של שפיר הוא תרומה חשובה להבנת הדינמיקה המורכבת של הכיבוש והתפתחותו במשך חצי מאה. הספר חשוב במיוחד להבנת ההשפעה ההדדית בין התפתחות הכיבוש והתפתחות התרבות הפוליטית ודפוסי השלטון בישראל. הכיבוש, שמנוהל במקביל הן כתופעה חיצונית למדינה והן כתופעה פנימית, מכונן מחדש את תנאי הסכסוך ואת עתיד הסכסוך, ומעצב את פני השלטון הישראלי בין הים לנהר כשלטון אפרטהייד במירעו.